

En plejehjemshave som ramme om liv

Drømme kan blive virkelige – også for plejehjemsbeboere, når de udsættes for aktionsforskning. Haveprojekt med inddragelse af beboere, familie og personale viser hvordan.

Aktionsforskning er en kvalitativ forskningsmetode, der har til hensigt at skabe såvel viden som forandring baseret på de involverede parterers praksiserfaringer og deres ønsker til en anden fremtid. Inden for aktionsforskningen findes der, lige som inden for andre forskningstilgange, forskellige skoler og traditioner. I dette projekt er der arbejdet i traditionen fra Kritisk Utopisk Aktionsforskning, hvor deltagere og forsker gennem fremtidsværksteder og efterfølgende prøvehandlinger i fællesskab søger nye indsigter, udvikler drømmescenarier og søger veje til forandring (Nielsen, Nielsen & Olsén 1999). Overskriften for dette utopiarbejde var: "Hvis alt var muligt, hvilken natur ville da omgive Kirsebærhavens Plejehjem, og hvilket liv ville udspille sig der?"

En analyse af stikordene fra fremtidsværkstederne viste tre tværgående hovedtemaer, hvoraf det ene handlede om fællesskab med nærmiljøet; om at åbne plejehjemets have for lokalområdets beboere, bl.a. i form af skolehaver. Flere beboere havde selv haft skolehaver som børn, og de ønskede at eleverne på den lokale skole skulle få samme mulighed i plejehjemets have. Samtidig kan en åbning af haven bidrage til at skabe mere liv. I beboernes kritikfase havde flere udsagn handlet om det manglende liv i haven. F.eks. *Der er ingen folk omme bagved* og *Utryghed, når man går tur alene*. Samtidig er skolehaverne en konkret mulighed for at realisere ønsket om *Mange forskellige former for*

liv. Livet kan skabes af plejehjemets beboere, pårørende og personale, men altså også af børnene på den lokale skole. De fleste figurer i utopibilledet rummer socialt liv, men det fremgår ikke, hvem det er, der skal udfylde det. Det er livet, der er det afgørende. Temaet viser et ønske om at åbne plejehjemmet imod det lokalområde, det er en del af, men som beboerne hidtil kun har haft sparsom kontakt med.

De to andre temaer, som kom frem i arbejdet med fremtidsværkstederne, vil jeg fremlægge i denne artikel sammen med en redegørelse for processen omkring et aktionsforskningsprojekt på et plejehjem, som handlede om plejehjemsbeboere og deres relationer til naturen samt omgivelsernes muligheder for at understøtte dem. I artiklen skelnes der ikke tydeligt mellem begreberne *naturrelationer* og *udeliv*, og der gives ikke nogen definition af begreberne. Deltagerne i projektet bruger ikke begreberne, men taler om at være "ude i naturen" eller "ude i det fri". Det væsentlige i denne sammenhæng er, at det er deltagernes subjektive forståelse af natur og udeliv, der bæres frem. For en nærmere diskussion af naturbegrebet henvises til min afhandling (Algreen-Petersen 2011).

Projektet udspringer af en undren over, hvordan det er muligt at bevare kontakt med naturen, når man bliver gammel og afhængig af andres hjælp for at komme ud i den. Desuden har en mangeårig praksis i den kommunale ældrepleje skærpet min interesse for at finde metoder til at skabe

forandringer, der bygger på de ældres egne ønsker.

At bo i plejebolig

At blive gammel og flytte i plejebolig er en forandring, der er forbundet med et brud i forhold til det hidtidige liv. Selvom der forud for flytningen ofte er en længere periode med svækkelse og stigende behov for hjælp, udgør flytningen en afgørende ændring i livsmønstre og livsforhold. Livsudfoldelsen bestemmes ikke længere alene af ens egne ønsker og begrænsninger, men bliver (også) underlagt plejeboligens institutionelle rammer og rytmer. Den institutionelle organisering af plejearbejdet påvirker den enkeltes døgnrytme og udfoldelsesmuligheder. Man tilføres på godt og ondt nye sociale relationer i form af medbeboere og deres pårørende samt personalet, og de fysiske omgivelser er påvirket af, at de både fungerer som private boliger, fællesbolig og arbejdsplads. Et af de forhold i livet, der risikerer at blive udsat for et brud, er forholdet til naturen. Forskning viser, at de færreste beboere i plejeboliger kommer udendørs uden støtte fra personale eller pårørende (Hansen & Jessen 2011), og at de ikke kommer ud i naturen i det omfang, de kunne ønske sig (Olofsson & Thelander 2002).

Som forberedelse til projektet havde jeg en række samtaler med plejehjemsbeboere i København om deres forhold til naturen, og hvordan de oplevede muligheden for at videreføre det, efter de var flyttet på plejehjem. Formålet med samtalerne var at forstå, hvad gamle københavnere forbindes med gode naturoplevelser, og hvilken betydning det i den sammenhæng har haft, at de er flyttet på plejehjem. Samtalerne viste, at naturrelationer er mangfoldige og hænger sammen med den enkeltes livsløb, hvilket underbygges af et kvalitativt studie af danskernes forhold til naturen (Læs-

Forestillingen om boldspil er blot ét eksempel på drømmen om udeliv, der i utopierne bar præg af almindeligt, levet liv som et modbillede på den institutionaliserede plejehjems-hverdag, hvor beboernes deltagelse fremstår som aktiviteter tilrettelagt af personalet som et led i en målrettet indsats

søe & Iversen 2003). Der kom dog også tydelige fælles træk frem i samtalerne. Et af dem var, at forholdet til naturen i høj grad forbindes med det daglige liv. Det er cykelturen gennem byen i al slags vejr, roen og rytmen, man kan have med sig selv, når man arbejder i haven, og de små tegn på årstidernes skiften, der fremhæves som værdifuldt snarere end særlige naturoplevelser. Den hverdagslige omgang med naturen blev i samtalerne også forbundet med det at have et godt helbred, uden at det var en begrundelse for at være i naturen. Det var snarere en selvfølgelig del af en livssammenhæng.

Oplevelserne af, hvordan plejehjemslivet havde påvirket muligheden for naturoplevelser, var forskellige. Én gav udtryk for en stor længsel efter at kunne komme ud i naturen på egen hånd og opleve den frihed, han forbandt med det. En anden foretrak at blive inden døre af frygt for ikke at kunne få hjælp, hvis han kom til at sidde i træk eller skulle på toiletet. Forandring af muligheder for at komme ud i naturen blev typisk forklaret med egne funktionstab, personaleknaphed eller mangel på attraktive udearealer i nærområdet. Et fælles træk i samtalerne var, at plejehjemsbeboerne havde bud på, hvad der skulle til for at gøre udearealerne på deres plejehjem mere attraktive, og at de gerne ville bidrage med deres egen viden og erfaring i en evt. forandringsproces. Selv om samtalerne viste en tendens til længsel efter naturen, er det nødvendigt også at have opmærksomhed på Læssøe og Iversens forskning (2003), der viser, hvordan naturrelationer påvirkes af og forandrer sig gennem et livsløb. De er ikke statiske og kan for nogen mættes og aftage med alderen. Dette sammenholdt med naturrelationers forskellighed understreger, at naturoplevelser og udeliv ikke kan organiseres i ældresektoren i generaliserede former, men må udspringe

af lokale ønsker og interesser samt rumme muligheder for forandring.

Fremtidsværksted med gamle

Deltagerne i projektet var beboere, personale og pårørende fra Kirsebærhavens Plejehjem i Valby, hvor projektet udspillede sig. Beboernes deltagelse var central, idet det var deres muligheder for udeliv, der blev sat i spil, men også deltagelse af pårørende og personale var nødvendig, idet deres daglige hjælp og støtte er afgørende for, om projektets resultater kan forandre dagligdagen for beboerne. I alt deltog ca. 30, der var nogenlunde ligeligt fordelt på de tre deltagergrupper, i projektet.

At invitere plejehjemsbeboere til at deltage i en aktionsforskningsproces kræver omhyggelig forberedelse. En del af de beboere, der deltog i processen, havde demens, og for at fremme deres muligheder for at bidrage til projektet, måtte jeg som forsker på forhånd have et vist kendskab til deres forhold til naturen og deres ønsker til udeliv. Det kendskab kan være vanskeligt at få ved direkte spørgsmål, men gennem fælles udflugter til naturoplevelser, små gåture på plejehjemmets udeareal og samtaler om natur og udeliv blev ønsker og drømme kaldt frem. Forberedelsesfasen blev en væsentlig forudsætning for at forstå, hvilket udeliv de deltagere, der på grund af demens havde svært ved at reddegøre for deres ønsker, drømte om.

Idéen med fremtidsværkstedet er at etablere et socialt frirum, hvor kritikken af de eksisterende vilkår får frit spil og danner afsæt for et utopiarbejde, hvor drømme om et andet (i dette tilfælde) plejehjemsliv og -arbejde folder sig ud (Jungk og Müllert 1989). I frirummet tilbydes deltagerne en pause fra den fragmentering af livssammenhænge, der præger en plejehjems-hverdag, hvor understøttelse af liv er opsplittet i enkeltstående ydelser, der er

Gamle mennesker kan trods demens og andre besværligheder være med til at skabe forandringer i det daglige liv, hvis temaet for forandringerne forekommer nærværende, og metoden tilrettelægges hensigtsmæssigt. Det viser et aktionsforskningsprojekt, hvor beboere, personale og pårørende på et plejehjem samarbejdede om at forbedre mulighederne for udeliv og kontakt med naturen. Samarbejdet på tværs af deltagergrupperne om et fælles tema gav deltagerne en ny oplevelse af plejehjemmet som "et sted vi er fælles om". Forskningsprojektet viste desuden, at et levende og attraktivt udeliv ikke kan tilrettelægges for, men etableres i samarbejde med plejehjemsbeboerne.

Denne artikel er peer reviewet og bygger på ph.d.-afhandlingen: *Kan man flytte solen?* Roskilde Universitet, 2011.

Eva Algreen-Petersen er sygeplejerske, MPH, Ph.d. og arbejder som konsulent i Københavns Kommunes Sundheds- og Omsorgsforvaltning FL70@suf.kk.dk

De fleste figurer i utopi-billedet rummer socialt liv, men det fremgår ikke, hvem, det er, der skal udfylde det. Det er livet, der er det afgørende. Temaet viser et ønske om at åbne plejehjemmet imod det lokalområde, det er en del af, men som beboerne hidtil kun har haft sparsom kontakt med

bestemt langt fra dem, der skal leve og understøtte livet der (Vabø 2005). Samtidig er fremtidsværkstedet fri for hverdagens løsnings- og handletvang. Deltagernes oplevelse af frihed til at udfolde såvel kritik som drømme fordrer et socialt frirum, der sikres af metodens demokratiske struktur. Der søges ikke konsensus, men alle udsagn tillægges lige gyldighed. Neutralisering af magtrelationer i rummet tilstræbes, hvilket i denne sammenhæng betød, at ledere ikke kunne deltage, og at de tre deltagergrupper holdt separate værksteder.

Beboernes aktive deltagelse i fremtidsværkstedet blev muliggjort af to metodegreb, der blev udviklet særligt til formålet. Det ene var, som beskrevet ovenfor, de fælles forberedelser, der gav mulighed for at understøtte deltagelsen for de, der havde demens. De forudgående samtaler og fælles naturoplevelser gjorde det muligt i værkstedsarbejdet at give de enkelte deltagere stikord, der gjorde dem i stand til at bidrage. Det andet metodiske greb, som rakte ud over den traditionelle drejebog for fremtidsværksteder, var brugen af en

billedkunstner til at visualisere utopien efterhånden som den blev til. Traditionelt anvendes der i fremtidsværkstedet vægaviser til i stikordsform at nedskrive alle idéer, efterhånden som de kommer frem. I dette projekt havde de fleste af de deltagende plejehjemsbeboere store hukommelsesproblemer, men idet en idé var billedliggjort på væggen, forblev den i rummet på en anden måde end stikordene, der for nogle mennesker med demens kan være svære at læse og holde styr på. I starten af fremtidsværkstedet var det svært for plejehjemsbeboerne at forstå metoden, men ved hjælp af det kendskab, jeg havde fået til hver enkelt i forberedelsesfasen, kunne jeg f.eks. spørge: "Jørgen, da vi var på tur i parken, fortalte du, at du holdt af at sætte dig på en stor sten i skoven og klappe den lidt. Kunne du tænke dig at der var sådan en sten i plejehjemets have?" Jørgen kunne da muligvis genkende sin forkærlighed for store sten, og hvis han svarede bekræftende, blev stenen tegnet på væggen, og dermed var den taget med som et ønske til haven. Efterhånden gjorde tegningerne det muligt for beboerne at leve sig ind i billedet og bygge videre på hinandens ideer. Flere af deltagerne havde meget dårlig hørelse, og såvel tegninger som vægaviser med stikord gjorde det muligt også for dem at følge processen og selv byde ind med idéer.

Også i personalets og de pårørendes fremtidsværksteder blev der udarbejdet såvel tegninger som vægaviser.

Efter fremtidsværkstederne mødtes de tre deltagergrupper i et fælles opfølgingsværksted, hvor de skulle præsentere deres utopibilleder for hinanden, drøfte idéernes realiseringspotentiale og prioritere en rækkefølge for forandringstiltag. På opfølgingsværkstedet deltog foruden projektdeltagerne en række inviterede gæster, der på baggrund af deres profession eller

position var eksperter på forskellige dele af utopiernes indhold. Blandt gæsterne var en gartner, plejehjemmets ledelse og to fra kommunens centrale ældreforvaltning, hvorfra rammerne for plejehjemsliv udstikkes. Opfølgingsværkstedet er en variant af det metodegreb, der i den kritiske utopiske aktionsforskning kaldes et *forskningsværksted*. Forskningsværkstedet har to formål: 1) at utopibillederne gennemarbejdes og kvalificeres med støtte fra udvalgte eksperter 2) at projektet møder en offentlighed uden for projektgruppen. Ekspertdeltagelsen skal i denne metode ses som et modsvar på den fremherskende ekspertkultur, hvor eksperter udformer forandringstiltag, der efterfølgende implementeres – i denne sammenhæng i ældresektoren. I den kritiske utopiske aktionsforskning er der tale om en omvendt *participation*, hvor udgangspunktet er forandringssudkast baseret på deltagernes drømme og erfaringer, der beriges og kvalificeres af eksperternes almene viden. Med eksperternes deltagelse styrkes de lokale muligheder for virkeliggørelse. Samtidig tilfører eksperterne med deres udefra-blik en almen dimension til de lokalt konstituerede fremtidsudkast. Den proces fungerer som en prøve på, om det, der fremstilles, har en almengyldig karakter og samfundsmæssige betydning. Den samfundsmæssige dimension tillægges en særlig betydning i den kritiske utopiske aktionsforskning, idet videns- og forandringsskabelse først får en egentlig forandrende kraft, når den løftes ud over den lokale kontekst (Nielsen & Nielsen 2007).

Ekspertene, der deltog i opfølgingsværkstedet, kunne således foruden at berige processen gå tilbage til deres praksis beriget med en viden om, hvilke drømme plejehjemsbeboere, -personale og -pårørende har om natur og udeliv på plejehjem.

Drømmene om udeliv på plejehjem

Som nævnt fremkom der tre temaer i arbejdet med fremtidsværkstederne. 1) Forslag til havens indretning, 2) åbning af plejehjemmets have for lokalsamfundet og 3) plejehjemmets hverdag. Det sidste tema handlede om beboernes muligheder for at få hjælp og støtte til at deltage i livet i haven. Temaerne blev forelagt for hver enkelt gruppe før opfølgingsværkstedet. Grupperne fandt temaerne genkendelige og følte sig dækket ind af dem. Bag de tre temaer gemmer sig udsagn som: *"Frugt, bær, jordbær man kan plukke af"*, *"Plads til boldspil"*, *"Der skal være mulighed for mange forskellige former for liv"*, *"Ven-skabsforening med skolen (skolehaver)"* og *"Der skal være personale nok til, at alle kan komme ud, når man vil"*. Udsagn, der umiddelbart kan forekomme ret jordnære, men som får et utopisk skær, når de sættes ind i en plejehjemskontekst. Det første tema

om nærhed i lokalmiljøet har jeg beskrevet ovenfor.

Havens indretning

Temaet om havens indretning rummede naturligt nok mange forskellige elementer. Et eksempel er udsagnet *"Plads til boldspil"*, der kom fra en beboer. Med udsagnet overskrides enhver traditionel forestilling om en plejehjemshave. Udsagnet kalder på forestillinger om liv, fysisk udfoldelse og leg på tværs af generationer. I litteraturen om plejehjemshaver omtales boldspil ikke som en udfoldelsesmulighed der bør medtænkes, når en plejehjemshave anlægges. Mulighed for fysisk udfoldelse skal ifølge toneangivende litteratur på området være til stede (f.eks. Mc Bride 1999, Berentsen mfl. 2007 og Schmidtbauer m.fl. 2005), men fokus er rettet imod, at haven indrettes, så beboerne opmuntres til at spadsere i haven, gerne på forskelligt underlag

Beboere, pårørende og personale kæmper sig i fællesskab gennem ukrudt for at få anlagt et blomsterbed

At køre ukrudt væk er en
nydelse og et vigtigt bidrag

og i ganske let kuperet terræn, da det er gavnligt for at styrke gangfunktionen samt hjerte og kredsløb. Forestillingen om boldspil er blot ét eksempel på drømmen om udeliv, der i utopierne bar præg af almindeligt, levet liv som et modbillede på den institutionaliserede plejehjemshverdag, hvor beboernes deltagelse fremstår som aktiviteter tilrettelagt af personalet som et led i en målrettet indsats.

”Man skal kunne yde og nyde” er et udsagn fra vægavisen, der også gik igen som samtaleemne i forberedelsesfasen i flere sammenhænge. Udsagnet kan ikke genfindes i en enkelt figur på tegningen men stråler nærmere ud af hele billedet, og ser man på de enkelte dele af utopien, ser det ud til at grænsen mellem at yde og nyde ophæves i omgangen med naturen. Når en beboer udtrykker ønske om, at der skal være mulighed for at hjælpe til, kan det rumme ønske om både at yde og nyde, hvilket fremstod tydeligt i de afprøvede handlinger, der fulgte efter værkstedsarbejdet. Arbejdet i haven var en nydelse i

kraft af den sociale arbejdsform, men også fordi det at balancere med en trillebør højt belæsset med ukrudt til komposthjørnet i den anden ende af plejehjemmets grund er tilfredsstillende og betydningsfuldt arbejde.

Forestillinger om indretning af en plejehjemshave åbner sig, idet erindringer bringes ind i form af deltagernes bidrag til utopien. Spørgsmålet: *Hvis I helt selv kunne bestemme, hvilken natur ville så omgive plejehjemmet? Og hvilket liv ville udfolde sig der?* kalder på drømme om plejehjemsliv, der rækker langt videre end til en haveplan eller en standard for udeliv. Utopien viser, at besvarelsen af spørgsmålet rummer selve livet med socialt samvær evt. omkring god mad, natur, dyr, ro, leg og sanselighed.

Personalets deltagelse

Det tredje fælles tema, der handlede om personalets mulighed for at understøtte beboernes deltagelse i livet i haven, kom til udtryk i udsagn som: *”Personale nok til, at alle har mulighed for at komme ud, når de*

vil” og *”Der er ikke nogen til at køre os om på bagsiden”*. Temaet kom til at udgøre et helt særligt spor i forskningsprojektet, idet personalet selv gav udtryk for, at de oplevede en uoverstigelig modsætning mellem drømmene og de rammer og strukturer, de arbejder under i hverdagen. Problemstillingen, der ikke vil blive behandlet yderligere her, blev udforsket i et efterfølgende forløb med personalet, der er analyseret og diskuteret i et særskilt afsnit af afhandlingen (Algreen-Petersen 2011).

Drømmene afprøves

Efter værkstedsarbejdet var tiden kommet til at afprøve nogle af de drømme, der kom til udtryk i utopierne. Den første konkrete handling var en arbejdsdag i haven, hvor beboere og pårørende samt enkelte fra personalet deltog i renovering af et tilgroet bed, der efterfølgende blev tilsået med sommerblomster. Det konkrete arbejde om jorden, ukrudtet og frøene samt indtagelse af frokost og eftermiddagskaffe i løbet af 6-7 timers ophold udendørs i et vejr, der

Personalet gav udtryk for, at de oplevede en uoverstigelig modsætning mellem drømmene og de rammer og strukturer, de arbejder under i hverdagen

skiftede mellem sol og byger, resulterede i nye fælles erfaringer. En datter til en beboer var med i arbejdet hele dagen sammen med sin mor, der også deltog i lugningen. Datteren sagde efterfølgende: *Vi har altid tidligere gået i haven sammen og nydt det samvær. Det har vi ikke kunnet i de sidste 3-4 år. Nu kan vi igen.* Udtalelsen rummer en nyopdagelse af, at hendes gamle mor, der har demens, stadig kan deltage i havearbejde og glædes ved det. Samtidig kan den læses som en nyetablering af plejehjemets have som et rum for social udfoldelse. Med utopien som det fælles pejlemærke kunne deltagerne gøre, hvad de syntes, haven trængte til, og hvad de hver især havde lyst til. Det gav en ny oplevelse af fælles rettigheder til haven, som især kunne spores hos de pårørende, der i løbet af dagen udvekslede idéer til nye initiativer og muligheder for at vedligeholde det, der var kommet ud af dagens arbejde. Arbejdsdagen åbnede således for nye dimensioner i et familiebesøg på plejehjem og dermed en overskridelse i retning mod utopien ved, at der i plejehjemshaven opstod et rum for genetablering af et fællesskab mellem beboere og deres pårørende, der har karakter af et almindeligt, ikke-institutionaliseret liv.

Aktionsforskningens plejefaglige muligheder

Projektet viste, at aktionsforskningens metode kan bidrage til at fremkalde og forstå plejehjemsbeboernes naturrelationer og gøre det muligt for dem at engagere sig i og få indflydelse på en udviklingsproces, der vedrører en betydningsfuld del af deres daglige liv. Af forskningsprocessen fremgik det, at idet naturrelationer er subjektive og bl.a. bestemt af den enkeltes livshistoriske forhold, fremkaldes en mangfoldighed af billeder. Tydelige fælles træk samler dog de enkelte utopiske idéer. Et af dem er, at naturrelationer skal kunne udfolde sig i en

ikke-institutionaliseret hverdagspraksis, et andet at væren i naturen skal kunne foregå i en udveksling med det omgivende nærmiljø på tværs af generationer. På opfølgingsværkstedet erfarede de enkelte deltagergrupper, at de andre grupper også havde drømme om, hvordan et plejehjemsliv kan udfolde sig. I de efterfølgende konkrete handlinger blev der skabt et fællesskab om at afprøve bæredygtigheden og rækkevidden af elementer i utopien. Eksperternes deltagelse og engagement i projektet bidrog desuden til at understrege projektets seriøsitet og give det anerkendelse i en større offentlighed.

De fælles afprøvende handlinger var en manifestation af, at nogle drømme kan virkeliggøres, og for nogle af deltagerne udgjorde arbejdet i haven desuden en mulighed for at genoptage samværsformer med familien, som ellers var blevet brudt med flytningen til plejehjem.

Referencer

Algreen-Petersen, Eva (2011). *Kan man flytte solen?* Ph.d.-afhandling, Roskilde Universitet.

Berentsen, Vigdis Drivdal; Grefsrød, Ellen-Elisabeth & Eek, Arnfinn (2007). *Sansehager for personer med demens* Forlaget Aldring og Helse, Tønsberg

Hansen, Eigil.B. & Jessen, Anna (2011). *Adgang til natur for beboere i plejeboliger*. AKF rapport, København

Jungk, Robert og Müllert, Nobert. R. (1989). *Håndbog i fremtidsværksteder*. Politisk Revy, København

Læssøe, Jeppe & Iversen, Trine Louise (2003). *Naturen i et hverdagslivsperspektiv. En kvalitativ interviewundersøgelse af forskellige danskeres forhold til naturen* Faglig rapport fra DMU nr. 437

McBride, Deborah L. (1999). *Nursing Home Gardens* I Marcus, Clare Cooper & Barnes, Marni (eds.) *Healing Gardens* John Wiley & Sons, Inc. New York.

Nielsen, Kurt Aa. & Nielsen, Birger S. (2007). *Demokrati og naturbeskyttelse*. Frydenlund, København.

Nielsen, Birger S, Nielsen, Kurt Aa & Olsén, P (1999). *Demokrati som læreproces. Industri og Lykke: Et år med dyndspringeren*. Roskilde Universitetsforlag.

Olofsson, Lotta og Thelander, Verus (2002). *At få göra det man vill*. Rapport i. Kompetenscentrum inom äldreomsorg & äldrevård, Stockholm.

Schmidtbauer, Pia; Grahn, Patrick & Lieberg, Mats (2005). *Tänkvarda Trädgårdar*. Formas, Stockholm

Vabø, Mia (2005). *New Public Management I nordisk eldreomsorg – hva forskes det på?* I Szebehely, Marta (red.) (2005). *Äldreomsorgsforskning i Norden. En kunnskapsoversikt*. Tema Nord 2005:508, Nordisk Ministerråd, København